

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Wokół problematyki dyskrecjonalności

Manko, R.T.

Publication date
2019

Published in
Przegląd Prawa Publicznego

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Manko, R. T. (2019). Wokół problematyki dyskrecjonalności. *Przegląd Prawa Publicznego*, (5).

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Rafał Mańko

doktor habilitowany, Centre for the Study of European Contract Law,
Uniwersytet Amsterdamski

Wokół problematyki dyskrecjonalności¹

Słowa kluczowe: dyskrecjonalność, granice prawniczej władzy dyskrecjonalnej, wykładnia prawa

1. Wstęp

Leszek Leszczyński jest wybitnym znawcą problematyki wykładni i stosowania prawa, w szczególności w odniesieniu do prawa administracyjnego². Z uznaniem należy zatem powitać inicjatywę wydania anglojęzycznej monografii zbiorowej pod redakcją Profesora i jego współpracownika, Adama Szota, poświęconej szeroko rozumianej problematyce władzy dyskrecjonalnej organów administracji publicznej oraz kontroli sądowej korzystania z tejże władzy. Praca stanowi w znacznej mierze efekt badań przeprowadzonych w Katedrze Teorii i Filozofii Prawa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie w ramach projektu badawczego pt. „Wpływ orzeczeń sądowych na dyskrecjonalną władzę administracji publicznej w procesie stosowania prawa” (s. 11), kierowanego przez Adama Szota³. Współautorzy monografii – łącznie 20 osób – to w większości pracownicy naukowci UMCS (9 współautorów) oraz sędziowie NSA (6 współautorów – w tym sam prezes NSA Marek Zirk-Sadowski), a także pracownicy NSA i WSA (3 współautorów). W gronie tym jest dwóch autorów zagranicznych – włoski adwokat specjalizujący się w prawie administracyjnym, Giovanni Pesce, oraz amerykański sędzia w stanie spoczynku, John McClellan Marshall, J.D., M.A.

¹ Artykuł recenzyjny monografii zbiorowej: *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2017, s. 288.

² Wystarczy wymienić tu takie prace L. Leszczyńskiego jak: *Stosowanie generalnych klauzul odsyłających*, Kraków 2001; *Podejmowanie decyzji prawnych. Tworzenie i stosowanie prawa*, Zamość 2003; czy *Wykładnia w prawie administracyjnym. System Prawa Administracyjnego. Tom 4* (we współautorstwie z B. Wojciechowskim, M. Zirk-Sadowskim), Warszawa 2012. Z kolei monografia *Zagadnienia teorii stosowania prawa. Doktryna a tezy orzecznictwa* doczekała się czterech wydań (wyd. 1 – Kraków 2001, wyd. 2 – 2003, wyd. 3 – 2004, wyd. 4 – 2006).

³ Projekt „Preludium 6” nr 2013/11/N/HS5/04212. Należy jednak zauważyć, że niektóre inne rozdziały były efektem realizacji innych projektów badawczych NCN, co zostało wskazane *explicite* w przypisach (s. 137, przyp. 1; s. 151, przyp. 1; s. 178, przyp. 1; s. 281, przyp. 1).

Monografia składa się z 18 rozdziałów podzielonych na cztery części. Jak wyjaśniają redaktorzy (s. 10), część pierwsza (s. 13–88) obejmuje ogólną problematykę dyskrecjonalności administracji publicznej i jej granic, część druga (s. 89–157) – korzystanie z luzów decyzyjnych w procesie stosowania prawa przez organy administracji oraz sądową kontrolę tego stosowania, część trzecia (s. 159–233) ma charakter teoretycznoprawny, a część czwarta (s. 235–288) obejmuje „szczegółowe problemy prawne, które występują w różnych systemach i kulturach prawnych”. Taki podział materii zasadniczo nie wzbudza zastrzeżeń, chociaż można by się zastanawiać nad wysunięciem bardziej na czoło rozważań teoretycznoprawnych, mających niewątpliwie uniwersalny charakter i w porządku logicznym wyprzedzających rozważania szczegółowe, czynione na gruncie dogmatyki prawa administracyjnego. Całość książki poprzedza zwięzły wstęp redaktorów (s. 9–11), brak jest natomiast zakończenia.

2. Część pierwsza recenzowanej monografii – ogólna problematyka dyskrecjonalności administracji publicznej i jej granic

Część pierwsza, poświęcona problematyce dyskrecjonalności w ogólności, składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym z nich Małgorzata Jaśkowska dokonuje ustaleń terminologicznych („Discretionality, Margin of Discretion and Administrative Discretionary Authority – an Attempt at Terminological Clarification”, s. 15–35). Niewątpliwą wartością rozdziału jest przybliżenie czytelnikowi zagranicznemu konwencji terminologicznych obecnych w polskiej nauce prawa oraz w języku polskich aktów prawnych. Szkoda natomiast, że konwencje te nie zostały zestawione z przyjętymi w innych krajach.

Rozdział drugi, autorstwa krakowskiego socjologa prawa Mateusza Stępnia (s. 37–49), poświęcony jest władzy dyskrecjonalnej administracji publicznej w świetle teorii biurokracji reprezentatywnej („Administrative Discretion in the Light of Theory of Representative Bureaucracy”). Autor przybliży najpierw stworzoną w nauce amerykańskiej koncepcję reprezentacyjnej biurokracji (s. 38–41), a następnie analizuje, jakie miejsce w obrębie tej teorii zajmuje dyskrecjonalna władza administracji (s. 41–46), po czym przedstawia swoje uwagi krytyczne do tej teorii (s. 46–49). Warto odnotować, iż praca oparta jest niemal wyłącznie na literaturze anglojęzycznej, co stanowi niewątpliwą zaletę. Ma ona charakter teoretyczny, a jej wnioski zostały sformułowane na wysokim poziomie ogólności. W konkluzjach Autor stwierdza m.in., że „pojęcia rozwinięte w ramach RB [teorii biurokracji reprezentatywnej – R.M.] są niezwykle stymulujące. To, co w nich najbardziej »ożywcze«, to fakt, iż zachęcają one do myślenia w inny sposób o PA [administracji publicznej – R.M.], w szczególności o roli i miejscu AD [dyskrecjonalności administracyjnej – R.M.]. Nie jest stąd daleko do poszukiwania nowych rozwiązań i badania nowych dróg dla zreformowania sfery publicznej (demokracji)” (s. 49). Co szczególnie godne odnotowania, Mateusz Stępień zwraca uwagę, że teoria biurokracji reprezentatywnej „wskazuje na wagę zasadniczych preferencji dotyczących kształtu wspólnoty politycznej dla budowania realistycznej wizji wykonywania AD [dyskrecjonalności administracyjnej – R.M.]” (s. 49), a zatem na ideologiczny wymiar zagadnienia.

Kolejny rozdział autorstwa Barbary Adamiak (s. 51–70) poświęcono dyskrecjonalności proceduralnej w działalności administracji publicznej („Procedural discretion in public administration”). Autorka szeroko korzystała z orzecznictwa sądów administracyjnych, przytaczając obszerne fragmenty wyroków. Ma to duże znaczenie poznawcze dla czytelników zagranicznych w sytuacji, gdy orzecznictwo NSA nie jest systematycznie tłumaczone na język angielski. Podsumowując swoje rozważania, Autorka konkluduje, iż: „Odrzucenie formalistycznej teorii prawa pozostawia władzom szeroki margines swobody przy selekcji dowodów w celu określenia stanu faktycznego. Swobodzie tej towarzyszy swobodna ocena mocy przeprowadzonych dowodów. (...) Rozwiązania przyjęte w k.p.a. i Ordynacji podatkowej stanowią podstawę do wyróżnienia dyskrecjonalności proceduralnej, której zakres jest szerszy niż dyskrecjonalności materialnoprawnej” (s. 69–70).

Ostatni rozdział części pierwszej został napisany przez Zbigniewa Kmiecika we współautorstwie z Joanną Wegner-Kowalską, a poświęcony jest nadużyciu dyskrecjonalności administracyjnej („Abuse of Administrative Discretion”). Autorzy korzystali z imponującego wyboru literatury krajowej i zagranicznej, w tym w języku angielskim, niemieckim, francuskim i włoskim, a rozdział ma charakter prawdziwie komparatystyczny. Zbadano także aktualne orzecznictwo NSA, co – jak już wspomniałem – ma istotną wartość poznawczą dla czytelnika zagranicznego. Tezy rozdziału są krytyczne, Autorzy przekonują bowiem o „nieadekwatności, by nie powiedzieć niepełnosprawności (*disability*) schematu kontroli dyskrecjonalności administracyjnej przyjętego przez polskie sądy” (s. 85). Dodają, iż przeprowadzone badania „wykazały, że wyroki, w których sądy bezpośrednio wskazują na naruszenie granic [uznania – R.M.] w wyniku nadużycia dyskrecjonalności (...) są rzadkie” (tamże). Dzięki przeprowadzeniu badań prawnoporównawczych Autorzy mogą zarekomendować przyjęcie modeli znanych z innych państw w postaci wprowadzenia „jasnego rozróżnienia pomiędzy formalnymi i materialnymi granicami dyskrecjonalności administracyjnej i jasnego zdefiniowania ich granic” (tamże.). Na tym kończy się część pierwsza – poświęcona zagadnieniom ogólnym.

3. Część druga recenzowanej monografii – korzystanie z luzów decyzyjnych w procesie stosowania prawa przez organy administracji oraz sądowa kontrola tego stosowania

Część druga, jak wskazali redaktorzy (s. 10), poświęcona jest korzystaniu z luzów decyzyjnych w procesie stosowania prawa przez organy administracji oraz sądowej kontroli tego stosowania (*nota bene* można się zastanawiać, czy w tej właśnie części nie powinny były się znaleźć wspomniane wyżej rozdziały Barbary Adamiak oraz Zbigniewa Kmiecika i Joanny Wegner-Kowalskiej). Część druga obejmuje łącznie 5 rozdziałów. Otwiera ją rozdział autorstwa Adama Szota (s. 90–103), poświęcony władzy dyskrecjonalnej administracji publicznej w procesach stosowania prawa oraz sądowej kontroli tego stosowania („Discretionary powers of the public administration in law application processes and its judicial control”). Jak zaznacza Autor, rozdział ten ma na celu przybliżenie czytelnikowi głównych tez zawartych w monografii pt. „Swoboda decyzyjna w stosowaniu prawa przez

administrację publiczną⁴ jego autorstwa. Celem rozdziału jest „przedstawienie przejawów rzeczywistej władzy dyskrejonalnej administracji publicznej w procesach stosowania prawa” (s. 89). Podejście to ma charakter nowatorski, gdyż kładzie nacisk na „źródła rzeczywistego zakresu swobodnego uznania, a nie tylko na tę jego część, która wynika z treści norm prawnych” (s. 89–90), a także dlatego, że analizuje przedmiotowe zjawisko „w sposób wyczerpujący w odniesieniu do poszczególnych faz procesu stosowania prawa” (s. 90). Autor wyróżnia, za M. Król, dwie perspektywy analizowania dyskrejonalności – dynamiczną (według etapów procesu stosowania prawa) oraz statyczną (z punktu widzenia źródeł dyskrejonalności) (s. 90–91). Wskazuje także, za Leszkiem Leszczyńskim, na istnienie wyraźnych i ukrytych źródeł luzów decyzyjnych (s. 91), zaliczając do tych ostatnich m.in. właściwości języka prawnego czy społeczny kontekst prawa. Odnosi się także do orzecznictwa ETS i ETPC, jednakże nie powołuje żadnych orzeczeń, a czytelnika zainteresowanego tym orzecznictwem odsyła niestety do pracy w języku polskim (s. 92, przyp. 9). Autor stawia tezę, że „Władza dyskrejonalna jest rzeczywistą swobodą, tzn. obejmującą zarówno swobodę w sensie prawnym, jak i niezamierzoną władzę dyskrejonalną” (s. 93), z czym z pewnością wypada się zgodzić. Szkoda natomiast, że Autor nie rozwija szerzej myśli, iż „nie ma nieograniczonego swobodnego uznania” (s. 93), a w szczególności, że nie wskazuje, jakie inne (niż *stricte* normatywno-tekstualne) granice prawniczej władzy dyskrejonalnej uznaje on za realnie ograniczające swobodne uznanie organów stosujących prawo⁵.

Zasadniczy zręb rozważań Adama Szota zawarto w pkt 3 rozdziału (zatytułowanym „Discretionary powers of the administration in the law application process”, który został podzielony niejako chronologicznie na cztery podpunkty – (a) wszczęcie procesu stosowania prawa; (b) ustalenie stanu faktycznego; (c) ustalenie podstawy prawnej decyzji; (d) kwalifikacja prawna stanu faktycznego oraz określenie konsekwencji prawnych; (e) uzasadnienie decyzji końcowej. Takie ustrukturyzowanie wywodów zdradza inspirację tradycją analityczną w polskiej teorii prawa, a w szczególności dorobkiem Jerzego Wróblewskiego. Ciąg dalszy zasadniczego zrębu rozważań ujęto w punkcie 5 pracy, zatytułowanym „Judicial control of the administration vs. its discretionary power”. Autor stwierdza tam, że przedmiotem kontroli sądowej jest zgodność z prawem (legalność) decyzji administracyjnych, nie jest natomiast przedmiotem takiej kontroli sprawiedliwość (*fairness*) ani skuteczność (*efficacy*) decyzji (s. 101). Autor przyjmuje więc za dobrą monetę ramy kontroli ujęte w przepisach prawa, nie podejmuje natomiast próby ustalenia, w oparciu o orzecznictwo,

⁴ A. Szot, *Swoboda decyzyjna w stosowaniu prawa przez administrację publiczną*, Lublin 2016.

⁵ Jest to niewątpliwie doniosły problem filozoficzno-prawny. Z literatury zob.: A. Kozak, *Granice prawniczej władzy dyskrejonalnej*, Wrocław 2002 – gdzie postawiono tezę, że jedyną niedyspozytywną granicą władzy prawniczej są imperatywy instytucjonalne subświata prawniczego; P. Jabłoński, P. Kaczmarek, *Granice władzy prawniczej w perspektywie polskiej tradycji socjologicznej*, Kraków 2017 – gdzie wyróżniono cztery granice prawniczej władzy dyskrejonalnej, pozostające ze sobą w kaskadowej relacji dopełniania i korekty. Zob. także R. Mańko, *W stronę krytycznej filozofii orzekania. Polityczność, etyka, legitymizacja*, Łódź 2018, s. 95–146, gdzie wyróżniono pięć granic prawniczej władzy dyskrejonalnej, przyznając szczególne miejsce oczekiwaniom wspólnoty interpretacyjnej *qua* najdonioślejszej z granic.

jak w rzeczywistości przebiega kontrola i na ile aspekty *de iure* wyłączone spod sądowej kontroli *de facto* kontroli tej podlegają (w sposób zamaskowany). Ten pominięty niestety aspekt byłby niewątpliwie bardzo interesujący. W konkluzjach zawartych w pkt 5 Autor powtarza tezę, że „nie ma procesów stosowania prawa, w których organ administracji publicznej nie miałby choćby minimalnego stopnia władzy dyskrecjonalnej” (s. 102). Zwraca też uwagę, że określona część aktywności administracji publicznej „nie jest objęta regulacjami prawnymi”, wobec czego należy postawić pytanie, „czy sytuacja taka nie prowadzi (w ekstremalnych przypadkach) do jej arbitralności na szkodę jednostki” (tamże). Jako remedium wskazuje on badanie zgodności działania organu z celem regulacji (s. 103), jednakże niestety nie rozwija bliżej tego interesującego wątku, odsyłając w tym względzie do pracy Wojciecha Jakimowicza (s. 103, przyp. 28).

Kolejny – drugi – rozdział części drugiej (s. 105–122) napisany został przez Zbigniewa R. Kmiecika we współautorstwie z Elizą Komierzyńską-Orlińską. Jego przedmiotem są przejawy władzy dyskrecjonalnej administracji publicznej w kontroli decyzji administracyjnych („The Manifestations of Public Administration’s Discretionary Power in the Control of Administrative Decisions”). Praca, oparta o wybór polskiej literatury przedmiotu, zawiera syntetyczną rekonstrukcję form sądowej kontroli działalności administracji w polskim porządku prawnym. Jako taka może ona stanowić punkt odniesienia dla autorów zagranicznych, podejmujących badania porównawcze.

Trzeci rozdział części drugiej (s. 123–135) napisał Marcin Kamiński. Celem rozdziału jest podjęcie teoretycznych rozważań nad intensywnością sądowej kontroli dyskrecjonalności władzy administracyjnej w oparciu o dane porównawcze („Intensity of judicial control of discretionary administrative power. Theoretical remarks from a comparative law perspective”). Autor szeroko korzystał z literatury anglosaskiej, czerpiąc z niej już od pierwszej strony rozdziału (np. definicja pojęcia dyskrecjonalności podana za J.H. Greyem, dookreślenie zakresu pojęcia – za Stanleyem de Smithem i Rodneyem Brazierem, itd.). Następnie Autor przechodzi do pojęcia dyskrecjonalności na gruncie ogólnej teorii prawa (s. 124). Najpierw podaje definicję sformułowaną w 1958 r. przez Henry’ego M. Harta i Alberta Martina Sacksa („władza wybierania pomiędzy dwoma lub więcej formami działania, z których każde uznaje się za dopuszczalne” – s. 124), by następnie przejść do rozważań Ronalda Dworkina o trzech rodzajach dyskrecjonalności, omówionych w monografii „Biorąc prawa poważnie” (tamże). Jak zauważa Marcin Kamiński, koncepcja dyskrecjonalności u Ronalda Dworkina ściśle łączy się z przyjmowanym przez niego istnieniem zasad i standardów w prawie, które jakoby czynią system prawny wolnym od luk (s. 125). Organ stosujący prawo nigdy więc nie będzie cieszył się całkowitą swobodą, gdyż nawet w wypadku braku szczegółowych przepisów (reguł), będzie on nadal podlegał zasadom i standardom. Po zrekonstruowaniu poglądu Ronalda Dworkina Autor przechodzi do krytyki tego stanowiska zaprezentowanej przez Herberta L.A. Harta (s. 125), wedle której w pewnych sytuacjach organ stosujący prawo tworzy nowe normy prawne. Nie jest jasne, które ze stanowisk – Harta czy Dworkina – jest bliższe Autorowi. Szkoda też, że Autor nie zdecydował się sięgnąć do dorobku wybitnego amerykańskiego filozofa prawa, badającego problemy wykładni i granic dyskrecjonalności – Duncana

Kennedy'ego⁶, którego hermeneutyczna koncepcja „prawa jako medium”⁷ stanowi interesującą, teoretyczną odpowiedź na sygnalizowany przez Autora problem. Po omówieniu poglądów Dworkina i Harta Autor przechodzi do rozumienia pojęcia dyskrecjonalności administracyjnej w doktrynie amerykańskiej (s. 125–126), przybliżając stosowane tam klasyfikacje. W kolejnej sekcji rozdziału omówiono formy władzy dyskrecjonalnej w prawie brytyjskim (s. 126–127), francuskim (s. 127) i niemieckim (s. 128–129), po czym – również w perspektywie prawnooporównawczej – rozważa on formy kontroli sądowej działania administracji i jej intensywność (s. 129–135). Rozdział nie zawiera zakończenia, w którym Autor sformułowałby własne tezy.

Kolejny, czwarty rozdział (s. 137–150) części drugiej wyszedł spod pióra dwóch wybitnych teoretyków – Marka Zirka-Sadowskiego i Bartosza Wojciechowskiego, będących zarazem, odpowiednio, prezesem i sędzią NSA. Problem badawczy, jaki postawili przed sobą, dotyczy uzasadnienia jako granicy władzy dyskrecjonalnej sędziego administracyjnego („Justification as the limitation of the discretionary power of the administrative judge”). Rozdział ma wyraźny charakter filozoficznoprawny, a głównymi punktami odniesienia są prace Roberta Alexego i Neila MacCormicka. Rozważania teoretyczne są jednak dodatkowo ilustrowane przepisami polskiego prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi⁸, jak i orzecznictwem NSA, co pozwala zaliczyć pracę do gatunku określanego niekiedy mianem *applied legal theory*, budującego pomosty pomiędzy teorią, socjologią i dogmatyką prawa. Autorzy rozpoczynają swoje rozważania od niewątpliwie trafnej konstatacji, iż cechą współczesnych systemów prawnych opartych na praworządności (*rule of law*) jest „tendencja do unikania podporządkowywania prawa, w szczególności prawa administracyjnego, wyraźnym (*acute*) celom politycznym i ekonomicznym” (s. 137). Nawiązując do prac Philipa Noneta i Philipa Selznicka oraz Elżbiety Kustry, stawiają oni tezę, iż na aktualnym etapie rozwoju możemy mówić o prawie autonomicznym (s. 137–138)⁹. Prawo zatem wyemancypowało się od polityki i samodzielnie „racjonalizuje cele i ideały społeczne” (s. 137). Jak wskazują Autorzy, w prawie autonomicznym „treść prawa jest ustalana (*is agreed*) w ramach sądowego dyskursu interpretacyjnego, niezależnego od władzy politycznej” (s. 138). Kluczową rolę odgrywa w związku z tym potrzeba legitymizacji rozstrzygnięć prawnych, co następuje poprzez odwołanie się do gwarancji praw człowieka oraz praworządności (*rule of law*) (s. 138). W rozdziale zwraca się też uwagę – za Neilem MacCormickiem – że „bezwrefleksyjne podążanie za określonymi wzorcami zachowania, rozpowszechnionymi w społeczeństwie, należy uważać za działanie o charakterze heteronomicznym, jednakże nic nie stoi na przeszkodzie autonomicznemu uznaniu standardów zachowania rozpowszechnionych w społeczeństwie” (s. 138). Przytaczają przy tym, za Neilem MacCormickiem, niezwykle

⁶ Zob. w szczególności: D. Kennedy, *A Critique of Adjudication [fin de siècle]*, Cambridge MA 1997; D. Kennedy, *Legal Reasoning: Collected Essays*, Aurora 2008.

⁷ Por. omówienie tej koncepcji w pracy: R. Mańko, *W stronę...*, s. 62–66, 138–143, 207–216.

⁸ Ustawa z 30.08.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. z 2018 r., poz. 1302 ze zm.).

⁹ Jak wiadomo, P. Selznick i P. Nonet wyróżnili trzy modele: prawa represyjnego, prawa autonomicznego oraz prawa refleksyjnego (odpowiadającego potrzebom społecznym), i sami opowiedzieli się właśnie za tym trzecim modelem.

interesujący trójpodział na reguły (*rules*), normy i preferencje (*rules and preferences*) oraz podzielane standardy właściwości, przyzwoitości i dobrego zachowania (*shared standards of propriety, decency and good behaviour*) (s. 138–139), czyli to, co jest u nas znane pod prawnym terminem zasad współżycia społecznego.

Po tych rozważaniach wstępnych Bartosz Wojciechowski i Marek Zirk-Sadowski przechodzą do *clou* swego rozdziału, jakim niewątpliwie jest problematyka dyskrecjonalności sędziowskiej. Trafnie konstatując, że: „Ilekroć sędzia nie podchodzi do procesu stosowania prawa w sposób ściśle sformalizowany i związany (*strictly formalised and bound manner*), pojawia się kwestia dyskrecjonalnej władzy sędziego” (s. 139). Przypominają, że w literaturze anglosaskiej pojęcie dyskrecjonalności używane jest szeroko, także na oznaczenie luzów decyzyjnych wynikających z aspektów semantycznych i epistemicznych (s. 139).

Dookreśliwszy pojęcie dyskrecjonalności, Autorzy omawianego rozdziału przywołują – za Lawrenceem Solumem – tzw. aretyczny model orzekania (*aretic model of adjudication*), w ramach którego „poza treścią norm prawnych i analizą skutków wyroku, sędzia podąża za swoimi stałymi dyspozycjami, wypracowanymi w jej lub jego praktyce prawnej, które są także oparte na rozumieniu celów określonej legislacji oraz ogólnych funkcjach i społecznym znaczeniu sądu” (s. 140). W ramach modelu aretycznego sędzia powinien uwzględniać „cnoty jurydyczne – wytworzone przez praktykę sądową – takie jak odwaga, mądrość, umiarkowanie (*temperament*), a w szczególności cnotę sprawiedliwości” (s. 140). Jest to niezwykle interesujący i trafny postulat, który zbliża w tym zakresie łódzkich teoretyków do stanowiska prawnoznawstwa krytycznego¹⁰. Jego rozwinięciem jest stwierdzenie, że „sam proces orzekania (*adjudication*) stanowi mechanizm dla rozwoju, uczenia się i dojrzewania sędziów, którzy nie są »wielbłędami sprawiedliwości« (*camels of justice*), ale wrażliwymi podmiotami (*sensitive subjects*), podchodzącymi do każdej sytuacji w sposób zindywidualizowany, starającymi się łączyć twarde dowody (*hard evidence*) i argumenty prawne z wymogami wynikającymi z analizy konkretnej sytuacji” (s. 140). Również i ten aspekt stanowiska Bartosza Wojciechowskiego i Marka Zirka-Sadowskiego zbliża ich do krytycznej teorii prawa, której czołowi przedstawiciele, Costas Douzinas i Adam Gearey, wskazują, że „Sprawiedliwość jest odniesioną do danej chwili i opartą na zasadach odpowiedzią na konkretną generalność innego. (...) Możemy wyciągnąć wniosek, że sprawiedliwość wyroku jest wpisana i zawieszona w przestrzeni pomiędzy oznajmieniem prawa (stwierdzeniem, co prawnie istnieje i jest słuszne) a wezwaniem zawartym w żądaniu etycznym (co ja powinienem uczynić w obliczu Innego zgodnie z moją absolutną odpowiedzialnością)”¹¹. Cytowani krytyczni filozofowie prawa podkreślają indywidualność i unikatowość każdej

¹⁰ Por. np. koncepcję etyki podwójnej odpowiedzialności sędziego Susanny Lindroos-Hovinheimo, wedle której: „Každy akt odczytania ma miejsce w pewnym czasie i w pewnej sytuacji, a czytelnik jest odpowiedzialny za konsekwencje tego aktu. Podwójna odpowiedzialność interpretatora prawa oznacza, że jest on odpowiedzialny względem tekstu, który interpretuje, ale także względem konkretnego przypadku (*case*), który rozstrzyga. Obu tych elementów odpowiedzialności nie można jednak oddzielić od siebie całkowicie (...). W polu prawnym interpretacja jest przeniknięta żądaniem sprawiedliwości i oba etyczne aspekty odczytywania prawa są aspektami wezwania, by każda interpretacja była sprawiedliwa” – S. Lindroos-Hovinheimo, *Justice and the Ethics of Legal Interpretation*, New York 2012, s. 121.

¹¹ C. Douzinas, A. Gearey, *Critical Jurisprudence: The Political Philosophy of Justice*, Oxford 2005, s. 176.

sprawy, z której wynika konieczność „rozwijania pojęcia sprawiedliwości, które jest otwarte na uwzględnienie specyfiki konkretnej jednostki stojącej przed sądem i przygodności orzekania”¹².

Podkreślenie konieczności indywidualizacji rozstrzygnięć sądowych stanowi punkt wyjścia do rozważań nad uzasadnianiem decyzji stosowania prawa (s. 140 i n.). Bartosz Wojciechowski i Marek Zirk-Sadowski konstatują, że „uzasadnienie decyzji prawnych powinno być celowościowe (*purposeful*), biorąc pod uwagę »otwartość« prawa na potrzeby i aspiracje społeczeństwa, a także na moralność, która zakłada współpracę w społeczeństwie” (s. 140). Postulowana przez Autorów koncepcja wykładni prawa administracyjnego zakłada „poszukiwanie zgody (negocjowanie) pomiędzy wykładnią tekstów prawnych zawierających prawo administracyjne a fundamentalnymi prawami jednostek” (s. 140), co „promuje aktywizm sędziów i dynamiczną wykładnię prawa, co oznacza, iż władze administracyjne i sądy administracyjne muszą osiągnąć konsensus w odniesieniu do ogólnych zasad praw wynikających z konstytucji, jak też z prawa UE i prawa międzynarodowego” (s. 140–141). W tym kontekście Autorzy podkreślają znaczenie zasady proporcjonalności, której pochod przez systemy prawne trafnie określają jako „rewolucję prawną” (*revolution of law*) (s. 141). Warto podkreślić, że podobnie o znaczeniu zasady proporcjonalności w rozumowaniu sędziowskim wypowiedział się nestor amerykańskiej szkoły Critical Legal Studies, Duncan Kennedy¹³. Słoweński krytyczny teoretyk prawa, Damjan Kukovec, zauważa z kolei, że „argument »z ważenia racji«” stanowi „paradygmatyczny sposób rozumowania we współczesnej myśli prawnej”, który „typizuje konfliktową sytuację i odzwierciedla uznaną ambivalentność relacji pomiędzy prawem a polityką”¹⁴.

Autorzy zwracają uwagę na wyrok ETS w sprawie Küçükdeveci (C–555/07)¹⁵, w którym uznano, iż zasada niedyskryminacji należy do ogólnych zasad prawa europejskiego (s. 141–142). Profesorowie Wojciechowski i Zirk-Sadowski z aprobatą odnotowują, że w wyroku Küçükdeveci Trybunał „szeroko otworzył źródła prawa UE na odesłania aksjologiczno-normatywne” (s. 142). Ich zdaniem „orzekanie z użyciem »ogólnych zasad« zostało przedstawione przez ETS jako szczególnie legitymowany sposób uczynienia zadość zasadzie praworządności (*principium of the rule of law*) stosowanego prawa UE, ponieważ, jako jego podstawę należy uznać (...) »zharmonizowany pluralizm aksjologiczny« prawa UE z prawem międzynarodowym i prawami państw członkowskich. Jedność normatywną należy zatem postrzegać jako »ciężary zakazujące« (*prohibitive weights*), rozumiane na sposób deontologiczny, dla pluralizmu wartości zharmonizowanych w takim sensie, że nigdy ciężarów tych nie przekraczają” (s. 142–143).

Autorzy płynnie przechodzą do niezwykle ważkiej problematyki legitymizacji prawa UE (s. 143). Ich zdaniem proces legitymizacji dokonuje się w trójkącie: władze państw członkowskich – instytucje UE – obywatele (s. 143). Podkreślają znaczenie, jakie dla

¹² C. Douzinas, A. Gearey, *Critical Jurisprudence...*, s. 170.

¹³ D. Kennedy, *Legal Reasoning...*, s. 156–157; D. Kennedy, *The Hermeneutic of Suspicion in Contemporary American Legal Thought*, „Law and Critique” 2015/25(1), s. 96–98.

¹⁴ D. Kukovec, *Hierarchies as Law*, „Columbia Journal of European Law” 2014/21(1), s. 136.

¹⁵ Wyrok Trybunału (Wielka Izba) z 19.01.2010 r., C–555/07, Seda Küçükdeveci przeciwko Swedex GmbH & Co. KG., dalej – sprawa Küçükdeveci.

legitymizacji prawa europejskiego posiada „tradycja, w szczególności tradycja kultury prawnej, rozumiana jako kultura konstytucyjna zakorzeniona w publicznej kulturze politycznej (mianowicie, w kulturze publicznych uzasadnień)” (s. 143). Przypisanie tak istotnej wagi kulturze prawnej w budowaniu legitymizacji prawa nasuwa nieodparte skojarzenie z projektem juryscentrycznym Artura Kozaka, który całą legitymność subświata prawniczego fundował właśnie na niedyspozytywnym *ius*, dorobku kultury profesjonalnej prawników, wykrystalizowanym z tradycji prawnej¹⁶.

Łódzcy teoretycy wprowadzają w tym miejscu pojęcie „racjonalności” (*rationality*), które rozumieją jako „strukturę, która nadaje znaczenie działaniom podejmowanym w jej ramach, pozwalając przedstawić praktykę prawniczą jako sferę *praxis*, która reprodukuje wartości, kategorie opisu rzeczywistości oraz założenia interpretacyjne dotyczące określonych typów racjonalności. Na proces ten w wielkim stopniu wpływają procesy edukacji i instytucjonalizacji” (s. 143). I tu odnaleźć można interesujące zbieżności z koncepcją juryscentryzmu, w której – jak wiadomo – instytucjonalne ukształtowanie prawnika jako członka określonego subświata odgrywa kluczową rolę¹⁷.

Paralele z myślą Artura Kozaka nasuwa także przeciwstawienie sobie *ius* i *lex* oraz przyznanie prymatu temu pierwszemu. Jak piszą łódzcy filozofowie prawa: „Aktywizm sędziowski (...) opiera się na założeniu, że prawo ma wiele źródeł, z których ustawa nie jest jedynym. (...) Tekst prawny jedynie rozjaśnia prawo (*clarifies the law*), które wszak nie wyczerpuje się na przepisie prawnym, zaś sędzia staje się gwarantem tak szeroko rozumianego prawa przed arbitralnością legislatora” (s. 144). Jak echo brzmią tu słowa Artura Kozaka, wedle którego ustawodawca może „sobie stanowić, co zechce i co jest mu politycznie wygodne, ale autonomiczne sądy (...) będą i tak stosowały tylko to, co mieści się w akceptowanym, kulturowo ukształtowanym wzorcu”¹⁸. W tym duchu, zdaniem Profesorów Wojciechowskiego i Zirka-Sadowskiego, „sądownictwo staje się rzeczywistością (*the judiciary becomes a reality*), ponieważ, poprzez wyrokowanie, sędziowie otrzymują władzę nad integracją znaczeń normatywnych w kulturze” (s. 144)¹⁹. Wynika stąd, szeroko omawiany przez Autorów, obowiązek należytego uzasadnienia rozstrzygnięcia sędziowskiego wobec „wyobrażonego i niepodzielonego» audytorium” (s. 145). W ostatniej części rozdziału łódzcy filozofowie prawa ilustrują swoje rozważania teoretyczne przepisami Prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi oraz orzecznictwem NSA (s. 146–150).

Kolejny – ostatni w części drugiej – rozdział napisała Iwona Rzucidło-Grochowska (s. 151–158), poświęcając go problematyce roli opinii sędziowskiej w kontroli dyskrecjonalnej władzy administracji („The role of judicial opinion in controlling the discretionary power in public administration”). W swym zwięzłym tekście, odwołując się do polskich autorów (Jana Zimmermanna, Mateusza Grochowskiego, Leszka Leszczyńskiego, Andrzeja Jakubowskiego, Eugeniusza Ochendowskiego), a także do jednego orzeczenia NSA z 1981 r., Autorka broni tezy, iż „kontrola dyskrecjonalnych decyzji organów wykonywana

¹⁶ Zob. w szczególności: A. Kozak, *Myślenie analityczne w nauce prawa i praktyce prawniczej*, red. M. Pichlak, Wrocław 2009.

¹⁷ A. Kozak, *Granice prawniczej władzy dyskrecjonalnej*, Wrocław 2002.

¹⁸ A. Kozak, *Myślenie...*, s. 149.

¹⁹ Por. M. Zirk-Sadowski, *Prawo a uczestniczenie w kulturze*, Łódź 1998.

jest nie tylko poprzez zakwestionowanie samej decyzji, ale przez zbadanie, czy decyzja została uzasadniona przez organ (...) oraz czy motywów te zostały prawidłowo wytworzone” (s. 158).

Na tym kończy się część druga monografii.

4. Część trzecia recenzowanej monografii – wybrane zagadnienia z zakresu teorii prawa

Część trzecia ma, zgodnie z zapowiedzią redaktorów, dotyczyć problemów teorii prawa (s. 10), które jednak były już wszak przedmiotem wcześniejszych rozdziałów, w szczególności Bartosza Wojciechowskiego i Marka Zirka-Sadowskiego. Rozważania części trzeciej otwiera rozdział autorstwa Andrzeja Korybskiego (s. 161–175), którego przedmiotem jest rola wykładni ustaw dla stosowania prawa przez organy administracji („Statutory interpretation and its role in administrative application of law”). Praca ma charakter prawnoporównawczy, przedstawia najpierw wykładnię ustaw w Wielkiej Brytanii (s. 162–168), następnie w krajach kultury *Civil Law* (s. 168–170), by wreszcie przejść do szczegółowych rozważań dotyczących Polski (s. 170–175). W oparciu o przeprowadzoną analizę Autor dochodzi do interesujących wniosków końcowych: „Polskie rozwiązania w zakresie wykładni ustaw (...) odzwierciedlają specyficzność polskiej doktryny wykładni ustaw. Co istotne, funkcja podobnych rozwiązań jest taka sama w poszczególnych krajach prawa stanowionego (*statutory law countries*), jako że rozwiązania takie służą zapewnieniu przewidywalności decyzji podejmowanych w toku administracyjnego stosowania prawa, a w konsekwencji, zapewnienia pewności prawa i zaufania do państwa z jego ciałami i agencjami (*bodies and agencies*). Funkcja ta prowadzi zatem do osiągnięcia rezultatów, które w anglosaskiej kulturze prawnej zapewnia zasada *stare decisis*” (s. 174).

Drugi rozdział części trzeciej napisał Leszek Leszczyński (s. 177–189), a dotyczy on znaczenia precedensu w porządkach prawnych *civil law* („Precedential Practice in the Statutory Legal Order and Its Role in the Judicial Control of Administrative Decisions”). Autor wychodzi od stwierdzenia, że głównymi wartościami porządku prawnego w systemie *civil law* są „legalność (zgodność z prawem), prawość (odesłanie do wartości moralnych), jak też pewność i jednolitość (wartości wewnętrzne lub »proceduralne«)” (s. 178), w związku z czym precedensy „są najściślej i bezpośrednio powiązane z wartościami jednolitości praktyki sądowej” (tamże). Autor zauważa następnie, że rozmaite środki ograniczania swobody interpretacyjnej sądów, takie jak definicje legalne czy szczegółowość przepisów, nie są w ostatecznym rozrachunku efektywne (s. 179), z czym wypada się oczywiście zgodzić. Leszek Leszczyński przypomina w tym kontekście instytucję wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej, znanych w ustroju socjalizmu realnego, jak też wiążącą wykładnię ustaw przez TK w okresie sprzed 1997 r. (s. 179–180). Następnie w rozdziale omówiono uchwały powiększonych składów, całej izby lub całego SN ze wskazaniem zakresu i intensywności ich mocy wiążącej (s. 180). Zdaniem Autora precedens jako mechanizm zapewnienia jednolitości stosowania prawa ma rację bytu w systemach *civil law*, gdyż jest legitymizowany zarówno dyskursywnie, jak i demokratycznie (sędziowie powoływani są przez władzę wybraną demokratycznie) (s. 181–182). Tak rozumiany precedens byłby jednak słabszy, gdyż miałby charakter uzupełniającej, a nie konstytucyjnej, przesłanki

podjęcia decyzji interpretacyjnej (s. 182). Postulowany więc przez Autora stan rzeczy odpowiada, zdaje się, istniejącej już czy też kształtującej się praktyce, w której orzecznictwo wcześniejsze jest powoływane, jednakże nie jest traktowane – jak w systemie *common law* – jako źródło prawa *per se*.

Po uwagach ogólnych Autor przechodzi do sądowej kontroli administracji w polskim porządku prawnym, przybliżając jej podstawy prawne i zakres (s. 183–187). Bliższą uwagę poświęca problemowi wykładni jako przedmiotu i środka sądowej kontroli (s. 187–189) oraz problematyce precedensu (s. 189). Postuluje intensyfikację sądowej kontroli procesów interpretacyjnych, dokonanych przez organ administracji (s. 188), a także postuluje szersze wykorzystanie precedensu w rozumowaniu sądów administracyjnych (s. 189). Jedno i drugie jest, zdaniem Autora, ściśle ze sobą powiązane: „Jeżeli sądy administracyjne wykorzystają implementację precedensów w swojej praktyce poprzez położenie nacisku na wykładnię jako przedmiot i środek kontroli, proponując precedensy interpretacyjne tworzone w granicach ustaw (*precedents placed within the terms of reference of statutory law*), efektywność tej interwencji zostanie wzmocniona. Jedną z przyczyn jest to, że wpływ wywierany przez sądy poprzez precedensy interpretacyjne na praktykę administracyjną jest większy i nie wywołuje bezpośredniego konfliktu z argumentami jurysdykcyjnymi i legislacyjnymi (*jurisdictional and legislative arguments*)” (s. 189).

Trzeci rozdział części trzeciej napisała Anna Kalisz (Biuro Orzecznictwa NSA) (s. 191–199). Jest on poświęcony problematyce komunikacji w podejmowaniu decyzji prawnych oraz władzy dyskrecjonalnej administracji („Communication in Legal Decision-Making and Public Administration Discretionary Power”). Wychodzi od założenia, że przemiany prawne pozostają w sprzężeniu z przemianami społecznymi (s. 191). W tej perspektywie „prawo może być postrzegane (...) jako *sui generis* komunikacja pomiędzy i w obrębie różnych elementów kultury, społeczeństwa i państwa” (s. 191). W dalszych uwagach Autorka rozwija komunikacyjną koncepcję prawa (s. 192–193), która zakłada jego wielowymiarową naturę (*multidimensional nature*) (s. 193). Wymiary te, które Autorka określa mianem „faz” (*phases*) lub „etapów” (*stages*) to: wymiar polityczny, jurydyczny (*juridical*), psychologiczny i socjologiczny (s. 194). Określenie „etapy” czy „fazy” jest uzasadnione chronologicznym podejściem Autorki, która przygląda się etapom tworzenia i stosowania prawa. Etap polityczny więc obejmuje publiczne debaty, etap jurydyczny – ustanowienie przepisów, a etapy psychologiczny i socjologiczny odnoszą się do wykładni i stosowania prawa, co Autorka określa realistycznym mianem prawa w działaniu (*law in action*) (s. 194). O ile rozróżnienie płaszczyzn występowania zjawisk prawnych jest niewątpliwie celowe, o tyle należy zgłosić wątpliwości do, po pierwsze, katalogu tych płaszczyzn sformułowanych przez Annę Kalisz, a po drugie, do ich powiązania z określonymi etapami tworzenia i stosowania prawa. Otóż, po pierwsze, spośród wyróżnionych przez Annę Kalisz płaszczyzn zabrakło – bez bliższych wyjaśnień – płaszczyzny ekonomicznej²⁰, która jest niewątpliwie

²⁰ Należy bowiem pamiętać, że formułowane przez prawników teksty prawne i rozstrzygnięcia sądowe zdeterminowane są układem sił politycznych i ekonomicznych w danym społeczeństwie. Por. P. Chmielnicki, *Miejsce norm prawnych w porządku instytucjonalnym* [w:] *Pochodzenie, tworzenie i efektywność prawa*, red. P. Chmielnicki, Warszawa 2014, s. 134.

kluczowa (zarówno w prawie prywatnym, które jurydykuje stosunki ekonomiczne; prawie karnym, które chroni je swymi sankcjami; jak i w prawie gospodarczym czy podatkowym, które ingerują w te stosunki w interesie publicznym). Po drugie, o ile samo wyróżnienie etapów jest trafne (dyskusja – legislacja – stosowanie prawa), o tyle przypisanie do nich określonych wymiarów już niekoniecznie. Przecież elementy psychologiczne i społeczne obecne są zarówno na etapie debaty poprzedzającej legislację, jak i w fazie legislacji, a nie tylko w fazie stosowania prawa. Z kolei faza legislacji nie jest czysto jurydyczna, jak zdaje się sugerować Autorka, ale przecież *par excellence* polityczna, zaś elementy jurydyczne (rozumiane to jako „skupienie się na prawie *de lege lata* – prawie widzianym jako wiążące źródła prawa dostarczające norm” – s. 194) występują przecież, obok psychologicznych i społecznych, w procesie stosowania prawa. Ujęcie Autorki, niewątpliwie obiecujące, wymaga jednak chyba pewnego doprecyzowania.

Następnie Anna Kalisz przechodzi od problematyki wielowymiarowości do problematyki wielopoziomowego sprawowania władzy (*multi-level governance*) (s. 194–195), pojęcia, które wyrosło na gruncie teorii integracji europejskiej jako próba konceptualizacji współistnienia suwerennych państw członkowskich i ograniczających ich suwerenność instytucji UE. Kolejnym wątkiem, który Autorka wprowadza jest multicentryczność systemu prawa (s. 195), również konsekwencja europejskiej integracji. Stawia trafną tezę, że w obliczu wielopoziomowości i multicentryczności problemy komunikacyjne nabierają szczególnej wagi (s. 195). Podstawą obowiązywania (*legal validity*) staje się – jej zdaniem – „akceptacja norm i orzeczeń” (s. 195), co jest interesującą obserwacją. Akceptacja ta występuje, w opinii Anny Kalisz, zarówno w aspekcie legislacyjnym (*legislative aspect*), jak decyzyjnym (*decisional aspect*). Dalsze rozważania, z uwagi na objętość rozdziału, ogranicza do aspektu decyzyjnego (s. 196), który rozumie jako dokonywanie wyboru spośród możliwych alternatyw (s. 196). Jest zdania, że sądowa kontrola administracji „ma na celu zapobieganie opieraniu [decyzji administracyjnych – R.M.] na względach politycznych (*policy considerations*), zamiast na precyzyjnych standardach prawnych” (s. 196). Można oczywiście się zastanawiać – choćby w świetle rozdziału Bartosza Wojciechowskiego i Marka Zirka-Sadowskiego – czy tego typu ściśle rozróżnienie w ogóle jest możliwe do przeprowadzenia, szczególnie wobec otwartości standardów prawnych. W konkluzjach Autorka stwierdza, że „nie tylko prawo można postrzegać i badać z perspektywy komunikacji pomiędzy różnymi elementami kultury, społeczeństwa i państwa, ale jego natura komunikacyjna wyraża się w podejmowaniu decyzji prawnych w ramach obu aspektów – legislacyjnego i decyzyjnego” (s. 198).

Kolejny rozdział części trzeciej – według deklaracji Redaktorów teoretycznoprawnej – to praca Marzeny Myślińskiej (UMCS) poświęcona problemom mediacji („Mediation in the administrative and administrative court proceedings vs. discretion in the law application process – selected issues”, s. 201–211). Rozdział rozpoczyna się od przybliżenia rozwoju tzw. alternatywnych metod rozwiązywania sporów (*ADR*) oraz znaczenia tego zjawiska dla działania administracji (s. 201–207). Następnie Autorka omawia miejsce mediacji w polskich przepisach z zakresu prawa administracyjnego (s. 208–211). Formułuje następującą konkluzję: „należy zauważyć, że mediacja promuje większą elastyczność sformalizowanego procesu podejmowania decyzji w administracyjnym typie stosowania prawa dzięki możliwości konsensualnego rozwiązania spornych zagadnień dotyczących (głównie) stanu faktycznego sprawy” (s. 211).

Część trzecią zamyka rozdział Wojciecha Dziędziaka, poświęcony problemom dobrego prawa i dobrej administracji („Some Remarks on Good Law and Good Administration”, s. 213–234). Rozdział dotyczy więc zagadnień filozoficznoprawnych, związanych z postulowanym kształtem porządku prawnego i funkcjonowania administracji. Zgodnie z tym założeniem Autor rozważa najpierw pojęcie dobra (s. 214–219), sięgając do Arystotelesa, Digestów Justyniana oraz dorobku współczesnych filozofów (Henryka Kieresia, Władysława Tatarkiewicza, Antoniego B. Stępnia, Michała Hellera, Tadeusza Pabjana, Mieczysława A. Krąpca). Zadaje pytanie o znaczenie pojęcia dobra w preambule i art. 1 Konstytucji RP²¹ (s. 220–224), dochodząc do wniosku, że art. 1 Konstytucji RP „wyraża istotę państwa i wskazuje jego cel – tj. dobra jednostki we wspólnocie. Wartość dobra wspólnego daje się zauważyć wówczas, gdy dostrzeże się odrębną wartość każdej jednostki. To człowiek stanowi sens (*rationale*) prawa. (...) Dodajmy, że prawo jest tylko wówczas dobre, gdy ma »moc prawa« (*power of law*), tj. dopóki wykonuje i służy temu celowi” (s. 224).

Po tych rozważaniach o dobru i prawie Wojciech Dziędziak przechodzi do problematyki dyskrecjonalności, którą rozumie jako „rozmaite przejawy wolności decyzyjnej podmiotów stosujących prawo” (s. 224). Jest zdania, że „wolność decyzji (*freedom of decision*) jest nieunikniona w procesach stosowania prawa”, a nawet, że jest „uniwersalną cechą (własnością) takich procesów” (s. 225). Jak już zostało wspomniane na marginesie omawiania rozdziału Bartosza Wojciechowskiego i Marka Zirka-Sadowskiego, stanowisko takie zdecydowanie zasługuje na aprobatę²². Po uwagach ogólnych dotyczących prawniczej dyskrecjonalności Autor przechodzi do problematyki dyskrecjonalności administracyjnej, którą uważa „za jeden z wielu przejawów władzy dyskrecjonalnej” (s. 227). Uważa, że dyskrecjonalność daje organowi prawo wyboru, ale „wybór nie jest wolny, gdyż ma być on zdeterminowany wartością dobra” (s. 227). Dalsze rozważania poświęca weryfikacji, czy istotnie dobro może zdeterminować kształt decyzji administracyjnej (s. 227–234). Dochodzi do wniosku, że: „Wszelkie działania administracji powinny być altruistyczne i skierowane na uczciwe dobro (*fair good*). Człowiek i jego dobro, skorelowane z dobrem wspólnym, mają być celem działań administracyjnych” (s. 234). Z perspektywy jurysprudenckiej krytycznej, z właściwą jej hermeneutyką podejrzeń, można by jednak zadać pytanie – na które rozdział nie udziela odpowiedzi – czy przypadkiem rozmaite konstrukty „dobra wspólnego”, formułowane czy to przez administrację, czy przez sądy administracyjne, czy przez doktrynę, nie są przypadkiem próbami uniwersalizacji dobra partykularnego określonych klas, np. burżuazji, finansjery itp., które pod przykrywką *bonum commune* realizują swój partykularny interes klasowy. Doceniając optymizm i idealizm Autora, można postawić pytanie, czy konstruowany przez niego model teoretyczny odpowiada rzeczywistości, a jeżeli nie – to jakimi narzędziami powinna dysponować nauka prawa, by wprowadzić w tej rzeczywistości niezbędne korekty.

²¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. poz. 483 ze zm. i sprost.).

²² Na marginesie można wyrazić żal, że poszczególne rozdziały nie nawiązują do siebie (choćby poprzez wewnętrzne odesłania), szczególnie w sytuacji, gdy dotyczą podobnej materii i dochodzą do podobnych wniosków.

5. Część czwarta recenzowanej monografii – szczegółowe problemy prawne, które występują w różnych systemach i kulturach prawnych

Część czwarta i ostatnia została w zamierzeniu Redaktorów poświęcona „szczegółowym problemom prawnym, które występują w różnych systemach i kulturach prawnych” (s. 10). Otwiera ją rozdział Bartosza Liżewskiego poświęcony wykorzystaniu EKPC jako argumentu w dyskursie stosowania prawa administracyjnego („European Convention on Human Rights as a decision-making argument in the administrative type of law application [theoretical analysis]”, s. 237–250). Autor najpierw definiuje administracyjny typ stosowania prawa (s. 238–240), a następnie ustala przesłanki wpływu EKPC na stosowanie prawa w ramach omawianego typu (s. 240–243), by przejść do analizy sposobów, w jakie ETPC wpływa na stosowanie prawa (s. 243–250). Wyróżnia tu trzy sposoby: sposób pierwszy, polegający na powołaniu EKPC jako podstawy rozstrzygnięcia (s. 243–246); sposób drugi, polegający na oparciu się na orzecznictwie ETPC (s. 246–248); wreszcie sposób trzeci, polegający na pośrednim wpływie orzecznictwa ETPC na treść decyzji administracyjnej (s. 248–250).

Kolejny rozdział części czwartej opracowała Anna Ostrowska, a dotyczy on przyrzeczeń administracyjnych („Administrative promissory commitment in the perspective of discretionary powers of public administration body”, s. 251–264). Punktem wyjścia rozważań jest zasada ochrony uzasadnionych oczekiwań, mocno zakorzeniona w prawie *common law*, prawie niemieckim oraz prawie UE (s. 251). Zwraca uwagę, że zasada ta nie została u nas skodyfikowana, natomiast przepisy o przyrzeczeniach administracyjnych są rozrzucone po wielu aktach prawnych (s. 252–253). Analizuje następnie prawną formę przyrzeczeń administracyjnych w prawie polskim (s. 254–256), by przejść do problemu wpływu takich przyrzeczeń na zakres władzy dyskrecjonalnej organu (s. 257–258). Zwraca uwagę na praktykę polskich sądów administracyjnych pomijającą znaczenie obietnic administracyjnych (s. 262–263), którą poddaje krytyce (s. 263).

Przedostatni rozdział (s. 265–280), poświęcony relacjom pomiędzy władzą dyskrecjonalną a długiem publicznym („Discretionary power of public administration and control of public debt”), opracował włoski adwokat Giovanni Pesce, który był wykonawcą projektu NCN (s. 265, przyp. 1), kierowanego przez Adama Szota. Pytaniem badawczym, na które rozdział ma odpowiedzieć, jest relacja pomiędzy przepisami o ograniczaniu długu publicznego a zakresem dyskrecjonalności administracyjnej.

Ostatni rozdział, dotyczący relacji pomiędzy zasadą *stare decisis* a sądową kontrolą administracji („Stare Decisis and Judicial Review of Public Administration in American Common Law System”) opracował teksański sędzia w stanie spoczynku, John McClellan Marshall, również wykonawca jednego z projektów NCN (s. 265, przyp. 1). Rozdział oparty jest na orzecznictwie sądów Teksasu, a w mniejszym stopniu – amerykańskich sądów federalnych. W konkluzji Autor stwierdza, że: „Interakcja pomiędzy zasadami *res judicata* i *stare decisis* pokazuje, że system *common law* (...) [wprowadza – R.M.] ograniczenie dyskrecjonalności sędziów pierwszej instancji (*trial judges*), a nawet sędziów wszelkich instancji w zakresie rozstrzygnięcia sprawy bez żadnych wskazówek traktowanych jako punkt odniesienia. Jest niezwykle rzadkością we współczesnym orzecznictwie *common law*,

by sędzia napotkał prawdziwą sprawę „pierwszego wrażenia”, tj. taką, która nigdy nie była przed sądem (...)” (s. 287–288).

6. Podsumowanie

Recenzowana monografia, choć niewątpliwie wielowątkowa, by nie rzec – polifoniczna (obecne są w niej głosy zarówno dogmatyki, komparatystyki, jak i teorii i filozofii prawa) – jest przy tym nadspodziewanie spójna tematycznie, co niewątpliwie należy zapisać na konto Redaktorów, dokonujących selekcji tekstów. Równocześnie wypada wyrazić żal, że nie zdecydowali się oni na spięcie całości kłamrą merytorycznego zakończenia, ukazującego podobieństwa i różnice podejść poszczególnych rozdziałów, a być może także odkodowującego wspólny rdzeń rozważań Autorów, tym bardziej, że można wskazać na interesujące obszary konwergencji, choćby w zakresie rozumienia zjawiska dyskrecjonalności, jego występowania oraz jego granic.

Na marginesie merytorycznych aspektów recenzji należy jeszcze zasygnalizować występowanie pewnych usterek edytorskich²³, korektorskich i translatoryjnych²⁴, których oczywiście nie można przypisać redaktorom naukowym, lecz raczej wydawnictwu, które – co wie każdy, kto wydawał monografię naukową – bierze odpowiedzialność za dopracowanie strony formalnej.

²³ Przy powoływaniu prac w języku polskim zaniechano zwyczajowego podania w nawiasie kwadratowym tytułu w przekładzie na język angielski, co z pewnością zostałoby docenione przez czytelników zagranicznych, do których praca jest skierowana (wyjątkiem jest tu rozdział Bartosza Wojciechowskiego i Marka Zirka-Sadowskiego). Brak jest bibliografii – czy to na końcu rozdziału, czy na końcu całej pracy, brak jest też indeksu rzeczowego, a także – typowego w monografiach anglosaskich – wykazu orzeczeń (*table of cases*) na początku pracy. Brak jest też spójności w moderowaniu przypisów – w jednych rozdziałach podano przekład tytułów prac polskich, a w innych nie, w jednym z rozdziałów tytuły monografii nie są sformatowane kursywą itp. Nadto należy wyrazić zdziwienie, że w pracy skierowanej przede wszystkim do czytelnika anglojęzycznego zachowano typowo polskie formatowanie przypisów, a nie wybrano któregoś z systemów właściwych anglojęzycznej literaturze prawniczej, takiego jak np. *Oscalo* (stosowanej przez czołówkę wydawniczą – Oxford University Press, Hart Publishing i Routledge), czy któregoś z systemów amerykańskich (np. *Chicago Manual of Style*). Informacje na stronie redakcyjnej nie pozwalają zidentyfikować ani redaktora inicjującego, ani korektorki, ani też tłumaczy. Brak jest też informacji o recenzentach wydawniczych.

²⁴ Brak jest informacji, które spośród rozdziałów zostały od razu napisane przez Autorów po angielsku, a które zostały przetłumaczone. Jak już wspominałem wyżej, nie podano nazwisk tłumaczy. W przekładzie występuje sporo niekonsekwencji i to dotyczących kluczowych terminów – np. polski „organ” tłumaczono na trzy różne sposoby, nieraz w tym samym rozdziale (jako: *organ*, *authority* i *agency*). Niektóre przekłady mogą wręcz utrudniać zrozumienie, gdyż „rozstrzygnięcie” (scil. sądowe) tłumaczono nie jako *ruling* czy *decision*, ale jako *settlement*, co w języku prawniczym oznacza potrącenie (łac. *compensatio*). W pracy dość konsekwentnie użyto nieznanego językowi angielskiemu określenia *statutory legal order*, co – jak należy wnosić z kontekstu – miało stanowić zamiennik powszechnie przyjętego określenia kultury prawnej *Civil Law* (jako przeciwieństwo kultury prawnej *Common Law*). Dopiero poprzez skojarzenie z polskim terminem „systemy prawa stanowionego” możliwe jest odgadnięcie, co denotuje wyrażenie *statutory legal orders*.

Pozostawiając jednak powyższe na marginesie, należy z całą mocą stwierdzić, że recenzowana monografia stanowi ważny wkład w upowszechnianie dokonań nauki polskiej za granicą. Należy wyrazić nadzieję, iż zostanie ona odnotowana w szczególności przez badaczy z innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej, z którymi łączy nas wspólna tradycja prawna, podobieństwo kultury prawnej i borykanie się z podobnymi problemami współczesnego życia prawnego²⁵, ale także przez badaczy spoza naszego regionu, do których praca dotrze. Za szczególnie istotne z perspektywy teorii prawa należy uznać rozważania poczynione w rozdziale Bartosza Wojciechowskiego i Marka Zirk-Sadowskiego, które wpisują się w ponowoczesny nurt refleksji nad dyskrecjonalnością sędziowską. Swoją wartość, szczególnie dla komparatystów prawa administracyjnego i sądowej kontroli administracji (*judicial review*), mają rozdziały rekonstrukcyjne, które ilościowo dominują w monografii. Dzięki uprzystępnieniu aktualnego orzecznictwa polskich sądów administracyjnych, a także naświetleniu wybranych instytucji prawa materialnego i procesowego, będą one mogły stanowić nieocenione źródło dla badaczy, chcących ustalić, jak wygląda kwestia dyskrecjonalności administracyjnej i sędziowskiej w Polsce na tle najnowszego orzecznictwa i literatury przedmiotu.

Na kanwie recenzowanej monografii można pokusić się o sformułowanie pewnych ogólnych refleksji na temat zjawiska prawniczej (i administracyjnej) dyskrecjonalności. Po pierwsze samo zjawisko nie budzi wątpliwości – wszyscy autorzy byli zgodni co do jego występowania, zazwyczaj wskazując własności języka prawnego oraz bogactwo życia społeczno-gospodarczego jako jego przyczyny. Jak trafnie podkreślił Tomasz Bekrycht, „tekst prawa nie da się bezpośrednio zastosować do rozstrzygnięć podmiotów prawo realizujących”, wobec czego „pojawia się (...) konieczność wyboru, a w konsekwencji i konieczność podjęcia decyzji przez organ rozstrzygający w procesie stosowania prawa”²⁶. Dyskrecjonalność nie jest więc patologią czy wyjątkiem, ale nieodłącznym elementem procesu stosowania prawa.

Po drugie z perspektywy obywateli i ich organizacji niezwykle istotny jest problem efektywności granic władzy dyskrecjonalnej, której podlegają. W odniesieniu do dyskrecjonalności organów administracji taką granicą jest niewątpliwie sądowa kontrola administracji. Powstaje jednak pytanie, *quis custodiet ipsos custodes*. W tym względzie w omawianej monografii pojawiły się zasadniczo trzy propozycje – Bartosz Wojciechowski i Marek Zirk-Sadowski postulują, w duchu juryscentrycznym, ścisłe powiązanie orzecznictwa sądów administracyjnych z wartościami kultury prawnej (środkiem do tego celu jest podnoszenie kultury uzasadnień); Leszek Leszczyński podkreśla znaczenie precedensu interpretacyjnego; zaś Anna Kalisz kładzie nacisk na aspekty komunikacyjne (szczególnie w wymiarze multcentrycznym). Te trzy propozycje są oczywiście wzajemnie

²⁵ O tożsamości prawnej Europy Środkowej zob. ostatnio: K. Kelemen, B. Fekete, *How Should the Legal Systems of Eastern Europe Be Classified Today?* [w:] *International Conference for the 10th Anniversary of the Institute of Comparative Law of the University of Szeged*, red. A. Badó, Potsdam 2014; R. Mańko, M. Škop, M. Štěpáníková, *Carving out Central Europe as a Space of Legal Culture: A Way out of Peripherality?*, „Wrocław Review of Law, Administration and Economics” 2016/6(2), s. 4–28.

²⁶ T. Bekrycht, *Transcendentalna filozofia prawa. O zewnętrznym obowiązywaniu i uzasadnianiu istnienia prawa*, Łódź 2015, s. 190.

kompatybilne. Nieco odmiennie widzi sprawę Wojciech Dziędziak, który postuluje odwołanie się do kategorii dobra wspólnego jako na determinantę sposobu korzystania z luzów decyzyjnych.

Z perspektywy jurysprudencji krytycznej, przyjmującej perspektywę hermeneutyki podejrzeń²⁷, jak też kierującej się celem emancypacyjnym²⁸, trzeba natomiast postawić pytanie o to, w czym (jakiej grupy lub klasy) interesie podejmowane są rozstrzygnięcia zapadające w ramach wykonywania władzy dyskrecjonalnej. Jak trafnie bowiem zauważył w swym rozdziale Mateusz Stępień, dla wizji korzystania z władzy dyskrecjonalnej kluczowe znaczenie mają „zasadnicze preferencje dotyczące kształtu wspólnoty politycznej” (s. 49). Mówiąc językiem krytycznej teorii prawa, możemy więc stwierdzić, że swoboda, jaką cieszy się organ administracji czy sąd, zazwyczaj wypełniana jest treścią podpowiadaną – nieraz w sposób nieuświadomiony dla podmiotu podejmującego decyzję – przez hegemoniczną ideologię. Jak wyjaśnia bowiem Hugh Collins, hegemoniczna ideologia „przedstawia zdroworozsądkowe rozumienie świata i elementarne zasady moralności (...), kieruje sędziowskim poczuciem sprawiedliwości i dostarcza mu poczucia względnej wagi sprzecznych argumentów”²⁹. Wykładnia i stosowanie prawa stanowią więc, jak zauważa Duncan Kennedy, obszar walki ideologicznej pomiędzy ideologią hegemoniczną a konkurencyjnymi projektami ideologicznymi³⁰. Zakres dyskrecjonalności wyznacza więc granice pola walki, której właściwą treścią jest „polityczność”, rozumiana jako fundamentalny społeczny antagonizm³¹. Innymi słowy pytanie o władzę dyskrecjonalną administracji i sądów nie może być rozpatrywane w oderwaniu od kategorii konfliktu interesów³², przy czym konkretne wizje preferencji czy kompromisów pomiędzy skonfliktowanymi interesami formułowane są na gruncie określonych projektów ideologicznych. W ostatecznym rozrachunku stawką, o jaką toczy się gra dyskrecjonalności, są realne interesy klas i innych grup społecznych.

²⁷ Por. A. Sulikowski, *Prawa a ideologia: prawa jednostki z perspektywy krytycznej myśli prawniczej i społecznej (wybrane zagadnienia)*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2015/4, s. 19.

²⁸ P. Skuczyński, *Typy myśli krytycznej w prawoznawstwie. Od krytyki poznania do walki o uznanie* [w:] *Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych*, red. M. Zirk-Sadowski, B. Wojciechowski, T. Bekrycht, Łódź 2014, s. 133.

²⁹ H. Collins, *Marxism and Law*, Oxford 1988, s. 67.

³⁰ D. Kennedy, *The Hermeneutic...* Zob. także R. Mańko, *Ideology and Legal Interpretation: Some Theoretical Considerations* [w:] *Constitutional Values in Contemporary Legal Space*, red. K. Torgāns, Riga 2016, s. 117–126.

³¹ Zob. w szczególności: C. Mouffe, *Polityczność*, Warszawa 2008; M. Paździora, M. Stambulski, *Co może dać nauce prawa polityczność? Przyczynek do przyszłych badań*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2014/1. Por. R. Mańko, *Orzekanie w polu polityczności*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2018/1.

³² Pojęcie interesu rozumiem jako pożądaný stan rzeczy czy też kierunek, w jakim stan rzeczy powinien w pożądaný sposób ewoluować. Por. T.M. Benditt, *The Concept of Interest in Political Theory*, „Political Theory” 1975/3.

Abstract

Issues of discretionality

dr hab. Rafał Mańko – Centre for the Study of European Contract Law, University of Amsterdam

The issue of lawyers' discretionary power is one of the most significant research problems of theory and philosophy of law, and at the same time one of the most important practical aspects of interpretation and application of law by the public administration and the judiciary. The present article provides some reflections on the topic of discretionality on the basis of a recently published collective monograph entitled "Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control", edited by Professor Leszek Leszczyński and Dr. Adam Szot. The article points to interesting parallels between the views presented by some of the co-authors and the position consequently defended by critical legal theory, as well as to similar parallels concerning Artur Kozak's project of juriscentrism.

Keywords: *discretionality, limits of lawyers' discretionary power, legal interpretation*

Bibliografia

- Adamiak B., *Procedural discretion in public administration* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Benditt T.M., *The Concept of Interest in Political Theory*, „Political Theory” 1975/3
- Bekrycht T., *Transcendentalna filozofia prawa. O zewnętrznym obowiązywaniu i uzasadnianiu istnienia prawa*, Łódź 2015
- Chmielnicki P., *Miejsce norm prawnych w porządku instytucjonalnym* [w:] *Pochodzenie, tworzenie i efektywność prawa*, red. P. Chmielnicki, Warszawa 2014
- Collins H., *Marxism and Law*, Oxford 1988
- Douzinas C., Gearey A., *Critical Jurisprudence: The Political Philosophy of Justice*, Oxford 2005
- Dziedziak W., *Some Remarks on Good Law and Good Administration* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Jabłoński P., Kaczmarek P., *Granice władzy prawniczej w perspektywie polskiej tradycji socjologicznej*, Kraków 2017
- Jaśkowska M., *Discretionality, Margin of Decision and Administrative Discretionary Authority – an Attempt at Terminological Clarification* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Kalisz A., *Communication in Legal Decision-Making and Public Administration Discretionary Power* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Kamiński M., *Intensity of judicial control of discretionary administrative power. Theoretical remarks from a comparative law perspective* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016

- Kelemen K., Fekete B., *How Should the Legal Systems of Eastern Europe Be Classified Today?* [w:] *International Conference for the 10th Anniversary of the Institute of Comparative Law of the University of Szeged*, red. A. Badó, Potsdam 2014
- Kennedy D., *A Critique of Adjudication {fin de siècle}*, Cambridge MA 1997
- Kennedy D., *Legal Reasoning: Collected Essays*, Aurora 2008
- Kennedy D., *The Hermeneutic of Suspicion in Contemporary American Legal Thought*, „Law and Critique” 2015/25
- Kmieciak Z., Wegner-Kowalska J., *Abuse of Administrative Discretion* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Kmieciak Z.R., Komierzyńska-Orlińska E., *The Manifestations of Public Administration's Discretionary Power in the Control of Administrative Decisions* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Korybski A., *Statutory interpretation and its role in administrative application of law* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Kozak A., *Myslenie analityczne w nauce prawa i praktyce prawniczej*, red. M. Pichlak, Wrocław 2009
- Kozak A., *Granice prawniczej władzy dyskrecjonalnej*, Wrocław 2002
- Kukovec D., *Hierarchies as Law*, „Columbia Journal of European Law” 2014/21
- Leszczyński L., *Podejmowanie decyzji prawnych. Tworzenie i stosowanie prawa*, Zamość 2003
- Leszczyński L., *Precedential Practice in the Statutory Legal Order and Its Role in the Judicial Control of Administrative Decisions* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Leszczyński L., *Stosowanie generalnych klauzul odsyłających*, Kraków 2001
- Leszczyński L., *Zagadnienia teorii stosowania prawa. Doktryna a tezy orzecznictwa*, Kraków 2001
- Leszczyński L., Szot A. (red.), *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, Frankfurt am Main 2016
- Leszczyński L., Wojciechowski B., Zirk-Sadowski M., *Wykładnia w prawie administracyjnym. System Prawa Administracyjnego. Tom 4*, Warszawa 2012
- Lindroos-Hovinheimo S., *Justice and the Ethics of Legal Interpretation*, New York 2012
- Lizewski B., *European Convention on Human Rights as a decision-making argument in the administrative type of law application (theoretical analysis)* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Mańko R., *Ideology and Legal Interpretation: Some Theoretical Considerations* [w:] *Constitutional Values in Contemporary Legal Space*, red. K. Torgāns, Riga 2016
- Mańko R., *Orzekanie w polu polityczności*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2018/1
- Mańko R., *W stronę krytycznej filozofii orzekania. Polityczność, etyka, legitymizacja*, Łódź 2018
- Mańko R., Škop M., Štěpáníková M., *Carving out Central Europe as a Space of Legal Culture: A Way out of Peripherality?*, „Wrocław Review of Law, Administration and Economics” 2016/6(2)
- McClellan Marshall J., *Stare Decisis and Judicial Review of Public Administration in American Common Law System* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Mouffe C., *Polityczność*, Warszawa 2008

- Myślińska M., *Mediation in the administrative and administrative court proceedings vs. discretion in the law application process – selected issues* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Ostrowska A., *Administrative promissory commitment in the perspective of discretionary powers of public administration body* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Paździora M., Stambulski M., *Co może dać nauce prawa polityczność? Przyczynek do przyszłych badań*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej” 2014/1
- Pesce G., *Discretionary power of public administration and control of public debt* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Rzucidło-Grochowska I., *The role of judicial opinion in controlling the discretionary power in public administration* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Skuczyński P., *Typy myśli krytycznej w prawoznawstwie. Od krytyki poznania do walki o uznanie* [w:] *Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych*, red. M. Zirk-Sadowski, B. Wojciechowski, T. Bekrycht, Łódź 2014
- Stępień M., *Administrative Discretion in the Light of Theory of Representative Bureaucracy* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Sulikowski A., *Prawa a ideologia: prawa jednostki z perspektywy krytycznej myśli prawniczej i społecznej (wybrane zagadnienia)*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2015/4
- Szot A., *Discretionary powers of the public administration in law application processes and its judicial control* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Wojciechowski B., Zirk-Sadowski M., *Justification as the limitation of the discretionary power of the administrative judge* [w:] *Discretionary Power of Public Administration: Its Scope and Control*, red. L. Leszczyński, A. Szot, Frankfurt am Main 2016
- Zirk-Sadowski M., *Prawo a uczestniczenie w kulturze*, Łódź 1998